

PROFESIONĀLĀ DIENESTA LĪGUMA IZBEIGŠANA PIRMS TERMIŅA, PUSĒM VIENOJOTIES: VALSTS IMPERATĪVĀS MILITĀRĀS INTERESES *VERSUS* CILVĒKA PAMATTIESĪBAS

TERMINATION OF PROFESSIONAL SERVICE CONTRACT BY AGREEMENT OF PARTIES BEFORE END OF TERM: IMPERATIVE MILITARY INTERESTS OF STATE *VERSUS* HUMAN RIGHTS

Viktorija Katajeva, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The purpose of the article is twofold: to analyse the specifics of the termination of professional service contract before the end of the term; and to find out whether such basis as the legislator's political decision to limit the fundamental rights defined in Article 106 of the Constitution is justified, due to state's imperative military interests. The author concludes that an unjustified refusal of the institution to agree on the termination of the professional service contract before the end of the term does not comply with the principle of proportionality and thereby can be recognized as an unjustifiable violation of the Article 106.

Atslēgvārdi: militārais dienests, profesionālā dienesta līgums, pirmstermiņa izbeigšana

Keywords: military service, professional service contract, termination before end of term

Ievads

2022. gada 29. jūnijā NATO samītā Madridē tika apstiprināta jaunā NATO Stratēģiskā koncepcija, nosakot NATO prioritātes, pamatuzdevumus un pieejas nākamajai desmitgadei. Koncepcijas priekšvārdā ir skaidri definēts, ka Krievijas Federācijas agresijas karš Ukrainā sagrāva mieru un nopietni mainīja mūsu drošības vidi, akcentējot nepieciešamību ievērojami stiprināt NATO atturēšanas un aizsardzības politiku.¹

¹ NATO 2022 Strategic Concept, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf [aplūkots 06.02.2023.].

Savukārt 2022. gada 1. novembrī Valsts prezidents Egils Levits, sveicot jaunievēlēto 14. Saeimu četru gadu darba cēliena pirmajā dienā, norādīja, ka Krievijas iebrukums Ukrainā ir lielākais drošības apdraudējums Eiropā kopš Otrā pasaules kara, cita starpā atzīstot, ka ir nepieciešams palielināt Nacionālo bruņoto spēku (turpmāk – NBS) kaujas spējas.² Tātad Krievijas Federācijas draudi šobrīd un arī tuvākajā nākotnē prasa ne vien saglabāt esošo NBS kaujas gatavību, bet arī turpināt NBS kaujas spēju attīstību. Tas primāri ir atkarīgs no NBS personālsastāva resursiem, kurus miera laikā galvenokārt veido profesionālā dienesta karavīri.

Valsts aizsardzības funkcijas efektīvas realizācijas labad likumdevējam ir salīdzinoši plaša rīcības brīvība noteikt pamattiesību ierobežojumus karavīriem, arī nosakot ierobežojumus dienesta attiecību pirmstermiņa izbeigšanai. Tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī šādiem ierobežojumiem ir jābūt attaisnojamiem. Šā raksta mērķis ir izanalizēt profesionālā dienesta līguma pirmstermiņa izbeigšanas, pusēm vienojoties, specifiku un noskaidrot, vai šāds pamats kā likumdevēja politiska izšķiršanās par Satversmes³ 106. pantā noteikto pamattiesību ierobežošanu ir attaisnojams valsts imperatīvo militāro interešu dēļ.

1. Valsts imperatīvo militāro interešu jēdziens

Valsts imperatīvo militāro interešu jēdziena izpratne visupirms ir saistīta ar paša vārda “imperatīvs” nozīmi, proti – ‘vitāli svarīgs’, ‘ārkārtīgi nozīmīgs’, ‘izšķirošs’.⁴ Jēdziens nav definēts normatīvajos aktos, tomēr tā saturs ir analizēts un atklāts Latvijas un starptautisko tiesu praksē, kā arī Latvijas tiesību doktrīnā.

Valsts rašanās tiek saistīta ar nepieciešamību nodrošināt tās pilsoņu drošību.⁵ Satversmes tiesa, vērtējot jēdziena “sabiedrības drošība” saturu, secināja, ka sabiedrības drošība ir saistāma ar demokrātiskās valsts iekārtas aizsardzību un kā regulējuma leģitīms mērķis atzīstama par pieļaujamu galvenokārt tādos gadījumos, kad tiek skarti jautājumi par valsts vai sabiedrības drošības apdraudējumiem.⁶ Tāpat Satversmes tiesa atzina, ka sabiedrības drošības aizsardzība ietver valsts drošības interešu apdraudējuma novēršanu.⁷

Savukārt Eiropas Savienības tiesa, atsaucoties uz savu iepriekšējo praksi, secināja, ka “sabiedriskās drošības”⁸ jēdziens vienlaikus ietver dalībvalsts iekšējo un ārējo drošību, norādot, ka šādu drošību var ietekmēt ārējo attiecību vai tautu mierīgas

² Valsts prezidenta Egila Levita runa jaunievēlētās 14. Saeimas pirmajā sēdē, <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-jaunieveletas-14-saeimas-pirmaja-sede> [aplūkots 06.02.2023.].

³ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [06.02.2023. red.].

⁴ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/imperative> [aplūkots 20.02.2023.].

⁵ Pleps J. Satversmes 42. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 228. lpp.

⁶ Pleps J. 116. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 776. lpp.

⁷ Satversmes tiesas 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01, 23. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 33.

⁸ EST sprieduma angļu valodas versijā lietots jēdziens *Public security*, arī vācu valodas versijā izmantots termins *öffentliche Sicherheit*, kas atbilst sabiedriskās drošības terminam.

līdzāspastāvēšanas būtiska traucējuma risks vai arī militāro interešu apdraudējums.⁹ Līdzīgs secinājums izdarīts arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksē. Lai arī ECT apzināti nav definējusi valsts drošības interešu jēdzienu, tomēr galvenās lietas, kurās sabiedriskās drošības intereses izvirzītas kā valsts aizstāvības arguments, liecina, ka šādas intereses attiecas uz valsts un demokrātiskās konstitucionālās iekārtas drošību un aizsardzību no ārējiem un iekšējiem draudiem.¹⁰ Valsts imperatīvo militāro interešu jēdziens *expressis verbis* ir minēts Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumā, lietā par iestādes pienākumu piedāvāt vakantās dienesta vietas karavīram.¹¹ Senāts atzina, ka šādas intereses ir vitālas valsts intereses, kas vērstas uz valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu.¹² Tas savukārt atbilst Nacionālās drošības likuma¹³ 1. pantā ietvertajai nacionālās drošības definīcijai.

Valsts drošības interešu aspektā jānorāda, ka valsts drošība balstās trīs pilāros. Pirmkārt, tā ir drošība pret ārējiem apdraudējumiem, otrkārt, iekšējā drošība, treškārt, civilā aizsardzība.¹⁴ Šāds Valsts prezidenta E. Levita formulējums drošības jēdziena un satura piepildīšanā tiek uzskatīts par ideālo modeli, par kuru gadu desmitiem sapņo drošības pētnieki un rīcībpolitikas veidotāji,¹⁵ lai arī tas atšķiras no Nacionālās drošības koncepcijā noteiktā trīs nacionālās drošības dimensiju – militārās, ārpolitiskās un iekšējās drošības dimensijas – koncepta.¹⁶ Atbilstoši Valsts aizsardzības koncepcijai¹⁷ valsts aizsardzība ir Latvijas valsts un tautas pastāvēšanas stūrakmens, kuras pamatmērķis ir novērst un pārvarēt iespējamo valsts apdraudējumu, garantēt valstiskumu, valsts varas un iekārtas rīcībspēju un nepārtrauktību, tautas saglabāšanu.¹⁸

Tādējādi jāsecina, ka valsts imperatīvās militārās intereses ir vitālas valsts ārējās drošības intereses, kas vērstas uz Latvijas valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu, tautas saglabāšanu un demokrātiskās konstitucionālās iekārtas aizsardzību. Šādas valsts intereses ir formulētas kā nenoteikts tiesību jēdziens,¹⁹ kas katrā piemērošanas gadījumā ir jākonkretizē.

⁹ EST 04.04.2017. spriedums lietā C-544/15 *Sahar Fahimian v. Bundesrepublik Deutschland*, 39. para.

¹⁰ Greer S. Human rights files No. 15: The exceptions to Articles 8 to 11 of the European Convention on Human Rights, [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf) [aplūkots 20.02.2023.].

¹¹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 20.02.2023.].

¹² Turpat, 12. p.

¹³ Nacionālo bruņoto spēku likums: LV likums. Pieņemts 04.11.1999. [21.02.2023. red.].

¹⁴ Valsts prezidenta Egila Levita runa jaunievēlētās 14. Saeimas pirmajā sēdē, <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-jaunievetas-14-saeimas-pirmaja-sede> [aplūkots 21.02.2023.].

¹⁵ Kuzņecova K., Indriksone I. Latvijas drošības trīs pilāri. Jurista Vārds, 2023, Nr. 9 (1275), <https://juristavards.lv/doc/282850-latvijas-drosibas-tris-pilari/> [aplūkots 21.02.2023.].

¹⁶ Nacionālās drošības koncepcija. Saeimas 2019. gada 26. septembra paziņojums “Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu”, <https://likumi.lv/ta/id/309647> [aplūkots 23.02.2023.].

¹⁷ Valsts aizsardzības koncepcija. Saeimas 2020. gada 24. septembra paziņojums “Par Valsts aizsardzības koncepcijas apstiprināšanu”, <https://likumi.lv/ta/id/317591> [aplūkots 23.02.2023.].

¹⁸ Turpat, 2.1. un 3.1. apakšpunkts.

¹⁹ Par nenoteiktu tiesību jēdzienu plašāk sk.: Briede J. Nenoteiktā tiesību jēdziena piepildīšana ar saturu administratīvajā procesā iestādē un tiesā. Jurista Vārds, 2022, Nr. 51/52 (1265/1266), 24.–29. lpp.

2. Profesionālā dienesta līguma pirmstermiņa izbeigšana abpusēji vienojoties: specifika un regulējuma ģenēze

Profesionālais dienests ir militārais dienests, kuru Latvijas pilsonis pilda brīvprātīgi saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas noslēgts starp viņu un Aizsardzības ministriju.²⁰ Noslēdzot šādu līgumu, tiek nodibinātas militārā dienesta tiesiskās attiecības, kuru ietvaros karavīrs atrodas īpašā valsts pakļautībā – Nacionālo bruņoto spēku rīcībā.²¹

Militārā dienesta likums *expressis verbis* noteic, ka profesionālā dienesta līguma pirmstermiņa izbeigšana, pusēm par to vienojoties, ir iespējama katrā laikā, tomēr regulējums liedz karavīram vienpusēji izbeigt militārā dienesta attiecības. Tiesību doktrīnā šāds liegums tiek pamatots ar militārā dienesta būtību.²² Pēc autores domām, šāds regulējums ir pamatojams ar profesionālā dienesta karavīru vadošo lomu valsts aizsardzības un drošības uzdevumu veikšanā, kā arī ar īpašu tiesisko statusu,²³ jo, pildot militāro dienestu, karavīrs ir ne vien īpašā valsts pakļautībā, bet arī aizsardzībā.

Sākotnēji šāds ierobežojums vienpusēji izbeigt profesionālā dienesta līgumu militārā dienesta tiesiskajā regulējumā netika paredzēts. Līdz Militārā dienesta likuma spēkā stāšanās laikam vienotu militārā dienesta gaitu regulēja likums “Par Aizsardzības spēkiem”,²⁴ kas 35. panta pirmās daļas a) punktā paredzēja atvaļināšanu no aktīvā dienesta pēc karavīra paša vēlēšanās. Panta otrajā daļā tika noteikta kārtība, kādā ir jāiesniedz iesniegums par atvaļināšanu no dienesta pēc karavīra iniciatīvas. Tiesiskā regulējuma ģenēzes aspektā ir svarīgi norādīt, ka likumprojekta “Militārā dienesta likums” redakcija 1. lasījumam paredzēja trīs pamatus profesionālā dienesta līguma izbeigšanai pirms termiņa pēc karavīra iniciatīvas: 1) ģimenes locekļa smagas slimības vai invaliditātes dēļ; 2) ja vienības vadība nepilda līgumā paredzētās saistības; 3) pēc paša vēlēšanās, divus mēnešus iepriekš par to brīdinot vienības vadību.²⁵ Tomēr pēc Aizsardzības ministrijas priekšlikuma, kas Saeimas sēdē tika atbalstīts bez iebildumiem un debatēm,²⁶ no likumprojekta 2. lasījumam redakcijas šāda norma par vienpusēju militārā dienesta izbeigšanu no karavīru puses tika svītrotā, to aizstājot ar spēkā esošo Militārā dienesta likuma 43. panta pirmās daļas

²⁰ Militārā dienesta likums: LV likums. Pieņemts 30.05.2002. [26.02.2020. red.]. 2. panta 4. punkts.

²¹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 12. p., <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 26.02.2023.].

²² Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 177. lpp.

²³ Piemēram, saskaņā ar Latvijas Republikas Zemessardzes likuma 29. panta pirmās daļas 1. punktu zemessargs var izbeigt līgumu par dienestu Zemessardzē pēc savas iniciatīvas. Sīkāk par karavīru īpatnējo tiesisko stāvokli sk.: Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 144. lpp.

²⁴ Likums “Par Aizsardzības spēkiem”. Pieņemts 04.11.1992. [30.06.2002.red.]. Zaudējis spēku, <https://likumi.lv/ta/id/66546-par-aizsardzibas-spekiem>.

²⁵ Likumprojekts “Militārā dienesta likums” 1. lasījumam, https://www.saeima.lv/L_Saeima7/lasa-LP1062_1.htm [aplūkots 01.03.2023.].

²⁶ Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas trīspadsmitās sēdes stenogramma, https://www.saeima.lv/steno/2002/st_2103/st2103.htm [aplūkots 01.03.2023.].

redakciju, proti, abpusējas vienošanās pamatu un īpašu norādi par šādas vienošanās iespējamību “katrā laikā”.²⁷

Šāda nepieciešamība grozīt pastāvošo regulējumu, nosakot liegumu vienpusējai līguma izbeigšanai un paredzot pušu vienošanās iespēju, ir likumdevēja politiska izšķiršanās lietderības apsvērumu dēļ, ņemot vērā militārā dienesta attiecību specifiku – to pamatā esošās valsts imperatīvās militārās intereses.

Militārā dienesta likuma 43. panta pirmā daļa *prima facie* ir formulēta pietiekami skaidri un precīzi, lai abas puses – valsts un karavīrs – var izprast normas saturu un paredzēt tās piemērošanas sekas. Tomēr uz šā likuma pamata izdoto Aizsardzības ministrijas 19.11.2013. noteikumu Nr. 26-NOT “Karavīru atvaļināšana no profesionālā dienesta noteikumi” regulējuma (“ja izbeigt profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa, pusēm vienojoties, ierosina karavīrs, pušu vienošanās uzskatāma par panākta, ja karavīra ziņojumu par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa pakļautības kārtībā ir saskaņojusi amatpersona, kura tiesīga karavīru atvaļināt”²⁸) piemērošana praksē rada pamatotas šaubas par tās atbilstību Satversmes prasībām pamattiesību aizsardzības aspektā.

Tiesību piemērotāji – vienību komandieri, kuri ir pilnvaroti pieņemt attiecīgo lēmumu, šo regulējumu interpretē kā absolūtas tiesības sniegt savu piekrišanu jeb saskaņojumu profesionālā līguma pirmstermiņa izbeigšanai, tādējādi uzskatot savu rīcības brīvību par iekšēji neierobežotu,²⁹ kas rezultējas tiesību normas jēgai un mērķim neatbilstošā piemērošanā un pamattiesību ierobežošanā.³⁰ Karavīriem nelabvēlīgie lēmumi (atteikumi) tiek pamatoti ar Militārā dienesta likuma 43. pantu (bez īpašas detalizācijas un analīzes) un profesionālā dienesta līguma normu, kas paredz līguma izbeigšanu vienīgi pēc NBS iniciatīvas vai pusēm vienojoties. Tādējādi, atsevišķos gadījumos vēl papildus atsaucoties uz militārā dienesta nozīmi valsts aizsardzībā un nepieciešamību nokomplektēt vienību ar apmācītu personālsastāvu,³¹ karavīram tiek paziņots, ka komandieris nepiekrīt noslēgtā līguma izbeigšanai, un līdz ar to pušu vienošanās šajā jautājumā nav panākta, proti, jāturpina dienests līdz līgumā noteiktajam termiņam. Izskatot karavīru sūdzības par pieņemtajiem nelabvēlīgajiem lēmumiem, nepieciešamība ievērot Satversmes 106. pantā nostiprinātās pamattiesības un katrā konkrētajā gadījumā izvērtēt personas tiesību ierobežojumu samērojamību ar sabiedrības ieguvumu tiek akcentēta arī no aizsardzības ministra puses.³²

²⁷ Likumprojekts “Militārā dienesta likums” 2. lasījumam, 88. priekšlikums, https://www.saeima.lv/L_Saeima7/lasa-LP1062_2.htm [aplūkots 01.03.2023.].

²⁸ Aizsardzības ministrijas 19.11.2013. noteikumi Nr. 26-NOT “Karavīru atvaļināšana no profesionālā dienesta noteikumi”, 17. p. Nav publicēti.

²⁹ Sīkāk par rīcības brīvības iekšējo robežu sk.: Briede J., Levits E. 66. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 638. lpp.

³⁰ Zemessardzes 3. Latgales brigādes komandiera 11.01.2019. vēstule Nr. 2/3.9-5IP. Nav publicēta; NBS Sauszemes spēku Mehanizētās kājnieku brigādes (SzS MKBde) komandiera 18.04.2019. vēstule Nr. 2/4/184. Nav publicēta; SzS MKBde komandiera 09.05.2019. vēstule Nr. 2/4/211. Nav publicēta; SzS MKBde komandiera 28.10.2022. vēstule Nr. IPN/2/4/275. Nav publicēta; SzS MKBde komandiera 22.11.2022. vēstule Nr. 2/4/280. Nav publicēta. Minētās vēstules ir pieejamas AM un NBS dokumentu vadības sistēmā.

³¹ Sk., piemēram, SzS MKBde komandiera 18.04.2019. vēstule Nr. 2/4/184. Nav publicēta.

³² Aizsardzības ministra 22.01.2019. vēstule Nr. MV-N/180. Nav publicēta; Aizsardzības ministra 14.12.2022. vēstule Nr. MV-N/2536. Nav publicēta. Vēstules ir pieejamas AM un NBS dokumentu vadības sistēmā.

NBS īsteno vienu no valsts funkcijām – valsts aizsardzību, kas ir būtiska valsts suverēnās varas joma, jo no tās efektīvas īstenošanas ir atkarīga valsts drošība,³³ tādējādi militārā dienesta tiesiskais regulējums ir interpretējams, ievērojot profesionālā militārā dienesta lomu valsts aizsardzības nodrošināšanā, tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī nav pieļaujama tāda tiesību normas piemērošana, kas neattaisnojami ierobežo pamattiesības.

3. Satversmes 106. pantā ietvertu pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmība profesionālā dienesta līguma pirmstermiņa izbeigšanas kontekstā

Tiesību doktrīnā ir norādīts, ka pārbaude, vai valsts noteiktais cilvēktiesību ierobežojums ir attaisnojams, ir veicama trijos loģiskos soļos – pirmkārt, ir pareizi jākonstatē cilvēktiesības tvērums, otrkārt, ir jākonstatē, vai valsts rīcība ir kvalificējama kā šis cilvēktiesības aizskārums, un, treškārt, ir jānoskaidro, vai šis aizskārums ir attaisnojams.³⁴

3.1. Satversmes 106. panta tvērums

Satversmes 106. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Piespiedu darbs ir aizliegts. Par piespiedu darbu netiek uzskatīta iesaistīšana katastrofu un to seku likvidēšanā un nodarbināšana saskaņā ar tiesas nolēmumu. Pants formulēts kā trīs teikumi, kas regulē vienas tiesības divas atšķirīgas pazīmes. Proti, panta pirmais teikums attiecas uz personas tiesībām strādāt, savukārt otrais un trešais teikums – uz tiesībām nestrādāt, ja persona to nevēlas, bet – ar zināmiem izņēmumiem.³⁵

Ņemot vērā Satversmes tiesas praksi, Satversmes 106. panta pirmajā teikumā ietvertais jēdziens “nodarbošanās” attiecināms uz nodarbinātību gan privātajā, gan publiskajā sektorā.³⁶ Satversmes tiesa arī atzina, ka tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos var ierobežot, taču attiecīgajam ierobežojumam jāatbilst kādam no Satversmes 116. pantā noteiktajiem leģitīmajiem mērķiem un jābūt samērīgam.³⁷ Karavīrs ir valsts aizstāvis, un tiesības uz darbu viņš realizē, pildot militāro dienestu.³⁸ Tādējādi Satversmes 106. panta pirmajā teikumā noteiktās nodarbošanās izvēles brīvības tiesības attiecas arī uz militārā dienesta izpildi.

³³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 10. p., <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 06.03.2023.].

³⁴ Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Otrais papildinātais izdevums. Inetas Ziemeles zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 426. lpp.

³⁵ Bite I. 106. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 479. lpp.

³⁶ Satversmes tiesas 24.11.2017. spriedums lietā Nr. 2017-07-01, 13.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 234.

³⁷ Satversmes tiesas 21.12.2015. spriedums lietā Nr. 2015-03-01, 14.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 61.

³⁸ Militārā dienesta likuma 12. panta pirmā daļa.

Tomēr tiesības uz darbu pašreizējā izpratnē drīzāk ir jāsaprot kā valsts aizsardzības nodrošinājums pret piespiedu darbu.³⁹ Brīvība no piespiedu darba ir visnenākais starptautiski un valstiski atzītais tiesību uz darbu elements.⁴⁰ Satversmes 106. pantā ir paredzēts šaurs piespiedu darba aizlieguma izņēmumu uzskaitījums – iesaistīšana katastrofu un to seku likvidēšanā un nodarbināšana saskaņā ar tiesas nolēmumu.

Satversmes 106. pantam līdzīga norma ir ietverta Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁴¹ 4. pantā, kas noteic četrus izņēmumus no piespiedu darba, citastarp attiecībā uz “jebkuru militāra rakstura dienestu”. Jāvērš uzmanība, ka ar spriedumu lietā “Chitos pret Grieķiju” (iesnieguma Nr. 51637/12), kas attiecās uz bruņoto spēku virsnieka pienākumu samaksāt valstij ievērojamu naudas summu, lai persona varētu pamest militāro dienestu pirms līgumā paredzētā dienesta perioda beigām, ECT mainīja savu iepriekšējo praksi konvencijas 4. panta 3. daļas b. apakšpunkta interpretācijas aspektā. ECT secināja, ka šāds izņēmums no piespiedu darba ir paredzēts tikai attiecībā uz obligāto militāro dienestu un neattiecas uz profesionālā dienesta karavīriem.⁴²

Iztulkojot jēdzienu “piespiedu darbs”, ECT atzina, ka jāņem vērā divi nosacījumi: pirmkārt, vai darbs ir veikts pret personas gribu un, otrkārt, vai pienākums veikt darbu ir “netaisnīgs” (*unjust*) vai arī tā veikšana ir “cietsirdīga”.⁴³ Uz situāciju, kurā persona ir stājusies darba tiesiskajās attiecībās pēc brīvas gribas, tomēr vēlāk šī griba zudusi, ir attiecināms piespiedu darba aizliegums. Šajā gadījumā jāņem vērā laika posms, kādā persona nodarbināta pēc tam, kad tā skaidri izteikusi savu nevēlēšanos turpināt šīs attiecības.⁴⁴ Arī Satversmes tiesa secināja, ka, lai kādu darbu atzītu par piespiedu darbu, tam jābūt tādām, no kura personai nav iespēju atteikties.⁴⁵

Karavīrs brīvprātīgi pilda militāro dienestu saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas pamatā tiek noslēgts līdz militārajam dienestam noteiktā maksimālā vecuma sasniegšanai vai uz laiku, kas nav īsāks par pieciem gadiem.⁴⁶ Tādējādi profesionālā dienesta izpilde apstākļos, kuros karavīrs vēlas izbeigt militārā dienesta tiesiskās attiecības pēc savas iniciatīvas, bet iestāde šādu patieso gribu apzināti ignorē, uzskatot, ka tai ir imperatīvās tiesības prasīt no karavīra profesionālā dienesta izpildi līdz līguma termiņa beigām, kas atsevišķajos gadījumos ir pat vairāki gadi, atbilst Satversmes 106. panta otrajā teikumā ietvertajam jēdzienam “piespiedu darbs”.

3.2. Pamattiesību aizskāruma konstatācija

Kad ir konstatēts Satversmes 106. panta tvērums, ir jāpārbauda, vai attiecīgā pamattiesību norma ir aizskarta. Par tiesību aizskārumu vispirms uzskatāms mērķtiecīgs cilvēktiesību ierobežojums, tomēr par aizskārumu uzskatāms arī jebkurš cits (gribēts

³⁹ Bite I. 2011, 492. lpp.

⁴⁰ Turpat, 498. lpp.

⁴¹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [08.03.2023. red.].

⁴² Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of slavery and forced labour, p. 14, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_4_eng.pdf [aplūkots 12.03.2023.].

⁴³ Satversmes tiesas 27.11.2003. spriedums lietā Nr. 2003-13-0106, 1.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 168.

⁴⁴ Bite I. 2011, 499. lpp.

⁴⁵ Turpat, 3. p.

⁴⁶ Militārā dienesta likuma 20. panta trešā daļa. Sk. izņēmumus panta sestajā un septītajā daļā.

vai negribēts) faktiskais vai tiesiskais kavēklis, kas traucē attiecīgās normas īstenošanu. Šim kavēklim tomēr ir jāatrodas tiešā vai netiešā cēloniskā saistībā ar valsts rīcību.⁴⁷

Iestādes lēmums nesaskaņot (atteikums) karavīra ziņojumu par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa, nepastāvot Militārā dienesta likuma 44. panta piektajā daļā minētajiem apstākļiem (bruņotam konfliktam, karam, izņēmuma stāvoklim vai mobilizācijai), kas pārtrauc atvaļināšanu no dienesta, neizvērtējot konkrētu gadījumu un pārkāpjot rīcības brīvības iekšējās robežas, ir uzskatāms par kavēkli, kas liedz Satversmes 106. panta pamattiesību īstenošanu.

3.3. Pamattiesību aizskārums attaisnojāmība

Lai tiesību normu, ar kuru noteikts pamattiesību aizskārums, atzītu par atbilstošu Satversmei, ir jāpārlicinās, vai šāds aizskārums atbilst visiem Satversmes tiesas praksē noteiktajiem pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes testa kritērijiem, proti, ir jānoskaidro, vai ierobežojums ir noteikts ar likumu, tam ir leģitīms mērķis un tas atbilst samērīguma principam.⁴⁸

Rakstā iepriekš tika secināts, ka Satversmes 106. pantā ietvērto pamattiesību aizskārums izpaužas kā NBS amatpersonas lēmums – atteikums izbeigt profesionālā dienesta līgumu pirms termiņa pēc karavīra iniciatīvas. Tas nav “klasisks” tiesību aizskārums likuma priekšraksta formā,⁴⁹ tomēr ikvienai iestādes rīcībai pret individu, konkrētajā gadījumā – karavīru, ir jābalstās uz likumu. Nelabvēlīgie lēmumi tiek pamatoti ar Militārā dienesta likuma 43. panta pirmo daļu. Ņemot vērā šajos lēmumos ietvērto tiesiskā pamata interpretāciju, proti, tiesību piemērotāja kļūdaino uzskatu par rīcības brīvības iekšējās robežas neesamību, pēc autores domām, pastāv pamatotas šaubas – vai likums atbilst nepieciešamajai tiesiskās valsts likuma kvalitātei, jo īpaši iestādes rīcības brīvības robežu skaidra formulējuma aspektā.

Savukārt attiecībā uz ierobežojuma leģitīma mērķa esamību jāsecina, ka, ņemot vērā rakstā analizēto valsts imperatīvo militāro interešu jēdzienu, šādi leģitīmi mērķi ir sabiedrības drošība un demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība.

Samērīguma jeb proporcionalitātes principam ir centrālā nozīme sabiedrības un indivīda tiesību norobežošanā.⁵⁰ Administratīvā procesa likuma⁵¹ 66. panta otrā daļa noteic, ka cilvēktiesību ierobežojums, ja tas adresētam attiecīgās tiesības pēc būtības atņem, nekādā gadījumā nav samērīgs. Tiesību doktrīnā atzīts, ka tas nozīmē, ka cilvēktiesības var tikt ierobežotas, bet nevar tikt reducētas līdz nullei. Tā ir tā sauktā “cilvēktiesību kodola garantija”, ko iestāde nedrīkst aizskart.⁵² Ar iestādes nepamatotu atteikumu saskaņot karavīra ziņojumu par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa atkarībā no konkrētā gadījuma apstākļiem var tikt ierobežotas Satversmes 106. pantā ietvertās abas tiesības – gan personas tiesības strādāt (brīvi izvēlēties nodarbošanos), gan tiesības nestrādāt, ja persona to nevēlas, ja individuālajā gadījumā tiek konstatēts piespiedu darba aizlieguma principa pārkāpums. Tādējādi atsevišķos

⁴⁷ Levits E. 2021, 428. lpp.

⁴⁸ Sk. piem.: Satversmes tiesas 10.02.2017. spriedums lietā Nr. 2016-06-01. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 33.

⁴⁹ Sīkāk par “klasisku” tiesību aizskārums sk.: Levits E. 2021, 428. lpp.

⁵⁰ Levits E. 2021, 437. lpp.

⁵¹ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2001. [13.03.2023. red.].

⁵² Briede J., Levits E. 2013, 648. lpp.

gadījumos var tikt aizskarta attiecīgās pamattiesības būtība – ja iestādes lēmums ierobežo šīs tiesības tādā apjomā, ka tiek skarts to kodols un tiek pilnībā atņemta šādu tiesību realizēšana. Tas nozīmē, ka attiecīgais ierobežojums rada pamatotus jautājumus par atbilstību samērīguma principam un līdz ar to bažas par Satversmes 106. pantā nostiprināto pamattiesību neattaisnojamu aizskārumu.

Kopsavilkums

1. Valsts imperatīvās militārās intereses ir vitālas valsts ārējās drošības intereses, kas vērstas uz Latvijas valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu, tautas saglabāšanu un demokrātiskās konstitucionālās iekārtas aizsardzību.
2. Profesionālā dienesta izpilde apstākļos, kuros karavīrs vēlas izbeigt militārā dienesta tiesiskās attiecības pēc savas iniciatīvas, bet iestāde šādu patieso gribu apzināti ignorē, prasot no karavīra profesionālā dienesta izpildi līdz līguma termiņa beigām, atbilst Satversmes 106. panta otrajā teikumā ietvertajam jēdzienam “piespiedu darbs”.
3. Iestādes lēmums neakceptēt karavīra ziņojumu par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa, nepastāvot Militārā dienesta likuma 44. panta piektajā daļā minētajiem apstākļiem un pārkāpjot rīcības brīvības iekšējās robežas, ir uzskatāms par kavēkli, kas liedz personai īstenot Satversmes 106. panta pamattiesības.
4. Ar iestādes nepamatotu atteikumu saskaņot karavīra ziņojumu par profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa var tikt aizskarta Satversmes 106. panta būtība, ja iestādes lēmums konkrētajos apstākļos ierobežo šīs tiesības tādā apjomā, ka tiek pilnībā atņemta to realizēšana. Šajā gadījumā pastāv pamatotas šaubas par ierobežojuma atbilstību samērīguma principam.